

**KELÂMİN İŞLEVSELLİĞİ VE GÜNÜMÜZ
KELÂM PROBLEMLERİ**

(SEMPOZYUM)

(BİLDİRİLER-TARTIŞMALAR)

(24-25 Eylül 1999)

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayına Hazırlayanlar:

A.Bülent ÜNAL - A. Bülent BALOĞLU

İZMİR – 2000

KELÂM'A YÖNELEN TENKİTLER VE KELÂM'IN İŞLEVSELLİĞİ*

Yrd. Doç. Dr. Ömer AYDIN

Kelâm ilmi, isim ve tariflerinin, doğuş ve gelişme âmillerinin farklı oluşu nedeniyle diğer İslâmî ilimlerden farklılık arzeder.

Kelâm ilmi, bir takım evrelerden geçerek oluşmuştur. Tarihi gelişim sürecinde onun doğuşunu etkileyen bazı İslâmî, bazı İslam dışı birçok etken vardır.

Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde itikâdî meselelerde bir problem yoktu. Sahabe, itikâdî meselelere geldiği gibi inanıyor, daha çok ameli meselelere özen gösteriyor ve bu hususlarda sorular soruyorlardı. Fazlur Rahrman'ın ifadesiyle onlar daha çok amele yönelik imana ağırlık veriyorlardı.¹ Hz. Peygamber'in vefatını müteakip, sahabe arasında meydana gelen küçük problemler derhal çözüme kavuşturulmuştur. Bunlara ilk fikrî hareketler denilmektedir. Kısacası onların döneminde itikâdî alanda tartışmalar yaşanmamıştır.²

Daha sonra nübüvvet nurunun uzaklaşmasıyla müslümanlar arasında yavaş yavaş itikâdî alanda tartışmalar başgöstermiştir. Hicrî ikinci yüzyılın başlarında, Hasan el-Basrî'nin meclisinden ayrılan Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) Mu'tezile mezhebini kurmuştur. Mu'tezile, bazı itikâdî meselelerde Ehl-i Sünnet'ten farklı görüşler ortaya koymuştur. İşte onların ortaya koyduğu itikâdî meseleleri ihtiva eden bu ilme "Kelâm" denilmiştir. Buna karşılık bazı Ehl-i Sünnet âlimleri de bunlara, onların metodlarıyla cevaplar vermişlerdir. Bunun sonucu olarak İzmirli'nin dediği gibi, Ehl-i Sünnet'in "Kelâm ilmi" doğmuştur. Ancak "Kelâm" Mu'tezile'nin elinde

* Yrd. Doç. Dr. Ömer AYDIN İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Fazlur Rahman, İslam, çev. Prof.Dr. Mehmet DAĞ-Prof.Dr. Mehmet AYDIN, Selçuk Yay., 1992, 119.

² Bkz. ed-Desûkî, Muhammed, Menhecû'l-bahs fi'l-ulûmî'l-İslâmiyye, Libya , tsz., 335

doğduğu için, Selef, Kelâm'ı ve kelâmcıları tenkit etmiştir.³ Dolayısıyla kelâma ilk tenkit, Selef tarafından yönetilmiştir. Fakat onların tenkit ettikleri Kelâm Mu'tezile tarafından ortaya konulan Kelâm'dır. Çünkü onlar, İslâm akâidine İslâm'da olmayan, diğer kültür ve medeniyetlerden alınan yeni bir takım unsurlar getirmişlerdir. Bu konularda onlara cevap veren Ehl-i Sünnet ister istemez, onların metodlarıyla cevap vermek zorunda kalmıştır. Fakat zamanla Ehl-i Sünnet'in geliştirmiş olduğu bu ilim de tenkit edilmiştir.

Selefe göre kelâmî problemler ve ıstılahların bir faydası olmayan sözler kabilinden olduğu, bunlarla uğraşmanın boşa vakit harcamak olacağı; Kitap ve Sünnet'te bulunmayan kelâmî ıstılahların kullanılması sebebiyle fitnenin doğmasından korkulduğu⁴ söylenmektedir.

Kelâm ilmini tenkit eden ve onun yenileşmesini isteyen eski ve yeni alimlerin fikirleri öz ve muhteva açısından farklı değildir. Onlar, eski kelâmcıların metodlarının atılması gerektiğini söylerler. Onlara göre kelâmcıların kullanımış olduğu metodlar, sırf İslâmî olmayıp, bunlara felsefi unsurlar karıştırılmıştır.⁵

el-Gazâlî (ö. 505/1111), kelâmı tenkit ederken şöyle demektedir: "Evet, kelâm ilmi meydana çıktıktan ve bir müddet geçtikten sonra, kelâm âlimleri, Ehl-i Sünnet akîdelerinin müdafaasından başka, eşyânın hakikatlerini araştırınaya da başladılar. Cevherleri, arazları ve bunların hususiyetlerini derinlemesine araştırdılar. Fakat, ilimleri olan Kelâm'ın gayesi bu olmadığından, onun asıl maksadına ulaşamadılar. Bu yüzden halkın ihtilaflarındaki müphem tarafları, karanlıkları tamamen izale edecek bir netice hasıl olmadı."⁶

İbn Haldun (809/1406)'un bu husustaki görüşleri el-Gazâlî'nin görüşleriyle paraleldir. O, şöyle der: "Velhasıl, ilm-i kelâm diye bilinen bu ilmin çağımızda ilim talipleri için zaruri olmadığı bilimelidir. Çünkü mülhidler ve bid'atçiler yok olup gitmişlerdir. Ehl-i Sünnet imanları, onlara karşı tedvin ettikleri ve yazdıkları ile bizi bundan müstağni kılmışlardır... Şimdilerde ise onlardan geriye sadece bir takım sözler kalmıştır... Fakat yine de halktan olan biri ve ilim talipleri için Kelâm ilminin

³ Bkz. İzmirli İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1340-1343, I, 86.

⁴ Hilmi, Mustafa, Menhecû'l-ulemâi'l-Hadis ve's-Sünne fi usûli'd Dîn, Kahire, 1992, 67.

⁵ Muhsin Abdulhamid, Ticâhu'l-İslâm, Kahire, 1984, 10.

⁶ el-Gazâlî, el-Munkizu mine'd dalâl, (Mecmuatu'r-Resâil, 7), Beyrut, 1988, 33. İbn Haldun, Mukaddime, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1983, II, 1088.

faydası muteber ve geçerli bir faydadır. Zira sünnetin hamili ve bekçisi olan bir kimsenin, sünnetten alınan akideler üzerine nazarı delillerle istidlâl etmeyi bilmemesi hoş bir şey değildir."

Hindistanlı Vahiduddin Han, İslâm'a Fıkıh, Tasavvuf ve Kelâm yoluyla fesadın sokulduğunu⁷, dolayısıyla bu ilimlerin yenileşmesi gerektiğini savunmaktadır.⁸ O, artık haçlılara karşı mücadele ederken, silah yapımında kullanılan demir fırınlarının bugün bir işe yaramadığını, aynı şekilde eski kelâmın da bugün işe yaramadığını söylemektedir.⁹

Kelâm ilmi, ortaya koyduğu delillerle insanda kesin îmân sağlayan bir ilim değildir. İnsanlar, zaman zaman Kelâm ilminden itikâdı oluşturmada kesin sonuçlar vermesini beklerler. Halbuki îmân bir gönül ve vicdân işidir. Kelâm ilmi ancak gönül ve vicdâmı ikna edecek deliller sağlayabilir. Çünkü insanı hidâyete erdirmeye yetkisi Peygamber'e bile verilmemiştir. Ondan sadece tebliğ etmesi istenmiştir.¹⁰ Kelâm ilmi, tarihi gelişim süreci içerisinde bu tebliğ görevini yeterince yapmıştır. Yani kelâmcılar, zamanlarının problemlerine, çağlarının ilmi seviyesinin elverdiği ölçüde çözümler getirmişlerdir.

Kelâma yönelen tenkitlerden biri de, onun Kur'ân metodundan hareket etmediğidir. Allah'ın varlığı, birliği, isimleri ve sıfatlarının isbatı için Kur'ân dışı kaynaklardan yararlanmaya ihtiyaç yoktur.¹¹ Bu yüzden, felsefi fikirlerin karışmamış olduğu ve te'vîlin olmadığı Kelâm ilminin doğuş aşırına dönmenin itikâdî konularda Kur'ân ve Sünnet metodunu almak gerekir.¹² Ancak bu iddiaya tam olarak katılmak, kelâmcılara haksızlık olur. Çünkü onlar, ileri sürdükleri delillerle Kur'ân'ın ortaya koyduğu inanç esaslarını savunmuşlardır. Onların delilleri ya akfî ya da naklî idi. Onlar, akfî delillerin naklî delillerle çelişmemesine özen gösteriyorlardı. Meselâ; kelâmcıların ortaya koydukları "hudûs" ve "imkân" delillerini ele alalım. Bunların Kur'ân ile çelişmeleri şöyle dursun, haddizâtında Kur'ân temellidirler.

⁷ Bkz. Han, Vahiduddin, Tecdidu ulumi'd Dîn, Arapça'ya çev. Zaferu'l-İslâm Han, Kahire, 1987, 12.

⁸ Bkz. Han, a.g.e., 59 vd.

⁹ Han, a.g.e., 61.

¹⁰ Bazı âyetler için bkz. Âl-i İmân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; Ra'd, 13/40; İbrâhîm, 14/52; Nahi, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Yâsîn, 36/17; Şûrâ, 42/48; Tegabûn, 64/12.

¹¹ Hilmi, a.g.e., 67-8.

¹² ed-Desûkî, a.g.e., 357.

Kelâmcılar arasında fer'î bazı meselelerde ihtilaflar meydana gelmiştir. Bunlar, kendi zamanlarının elverdiği bilimsel gelişmelerin ışığı altında ortaya konan delillerdir. Bunlarda hata yapmış olabilirler. Zaten bunlar doğrudan "İslâm İnaçları" ile ilgili de değildirler. Örneğin Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037), âlemin kadîm olup olmadığı konusunu işlerken, "dünyanın düz olduğunu ve dönmediğini" söylüyor ve bunu ısrarla savunuyor.¹³ Elbetteki bu durum daha sonraki bilimsel gelişmelerin ışığı altında düzeltilmiştir. Başka bir örnek el Bâkılânî'dir. O, "delilin bâtil olmasının medlûlün de bâtil olmasını gerektirdiğini" söylemiş, bu daha sonra el-Gazzâlî tarafından reddedilmiştir.¹⁴

Bu örnekleri yerirken söylemek istediğimiz şey, Kelâm ilminin, tarihi gelişim sürecinde sürekli yenilediği, eskiden yapılmış olan hata ve yanlışların daha sonraki âlimler tarafından düzeltilmiştir. Bu bağlamda işaret edilmesi gereken bir nokta da, kelâmcıların daha önce bulunmayan ve kendi zamanlarında ortaya çıkmış olan problemlere de çözümler getirmeleridir. Çünkü her çağın bilimsel bulguları ve gelişmeleri Kelâm ilminde de yenileşmeyi zorunu kılmıştır. Dolayısıyla kelâmcıların bunlardan müstağni kalmadıkları görülmektedir. Bu da bir nevi "Kelâm ilminde yenileşme" demektir.

Kelâm ilmine yönelen tenkitlerden biri de, onların daha önce yıkılmış mezheplerin ve fırkaların itikâdî alanda ortaya koyduğu bid'atlerin ve sapık fikirlerin, sonradan yazılan Kelâm kitaplarında yer almasıdır. Evet, bu husus gerçekten kelâmcıların önemli bir zaafi olarak kabul edilebilir. Ancak Kelâm tarihi açısından onların görüşlerinin aktarılması faydalı olabilir.

Bu bilgiler ışığında, Kelâm ilminin, ihtiva ettiği inanç esasları eskiden olduğu gibi bugün de önemini koruduğu için, onun işlevsel olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Kelâm'ın temel konuları olan inanç esasları, hiçbir zaman müslümanın gündeminden düşmeyen konulardır. Ancak Kelâmcıların sadece eskilerin söylediklerini nakletmekle görevini yerine getirecekleri kanaatinde değiliz. Bunun için Kelâm ilminin çağımızın bilimsel gelişmelerini dikkate alarak, kendisini yenilemesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte, teknolojinin gelişmesiyle Kelâm'a daha da ihtiyaç duyduğu ortadadır. Çünkü teknolojik gelişme insanları maddi tatminin zirvesine ulaştırıyorsa da, onların manevi yönlerini ihmal etmektedir. Böyle bir ortamda, diğer

¹³ Bkz. el-Bağdâdî, Abdulkâhir, Usûlu'd Dîn, İstanbul, 1928, 60-63.

¹⁴ İznirli, a.g.e., I, 82.

bilimlerdeki gelişmelerden faydalanarak kendini yenilemiş bir Kelâm ilmi insanlığa faydalı olacaktır.

Kelâm ilminin yenileşmesini savunanlar, bazı hususlara dikkat edilmesi gerektiğini söylemişlerdir:

1- Akla, vicdana ve kalbe hitap eden deliller getirmek.¹⁵ Eskiden delil getirilirken kullanılan kıyâs, faraziye ve öncüllere dayanıyordu. Fakat yeni araştırma ve deneyler, "müşâhede"nin önemini ortaya koymuştur.¹⁶ Bu yüzden, istidlâlde müşahhas delillerden hareket edilmelidir. Örneğin Kur'ân, Allah'ın birliğini anlatırken, kâinata bakmaya ve Allah'ın yaratıklarındaki eserlerine dikkat etmeye davet eder.¹⁷

Ayrıca Kur'ân'da anlatılan peygamberler ve eski medeniyetlerden yararlanılmalıdır. Kur'ân bunları sırf tarihi malumat olarak vermez. Bunlar, dine davetin gayesinin kısa bir uslubudurlar.¹⁸

2- Düşünce ve tefekkürü, sırf görünen âlemle sınırlamak. İnsan gayb âlemini araştırmakla mükellef değildir. Bu durum akli sınırlandırmak değil; aksine onu görünen âlem hakkında hüküm verebilmesi için ehil olmadığı sahadan uzaklaştırmak ve bu şekilde onu korumaktır.¹⁹ Kelâmcılar, gayb âlemi hakkında konuştukları ve ilgili nassları te'vîl ettikleri zaman, birbirlerini suçlamışlar ve firkalara ayrılmışlardır.²⁰

3- Kelâm ilminin maksadı, amele yönelik olmalıdır. Ameli gerektirmeyen konularda derinleşmek dinen yasaklanmıştır. Meydana gelmemiş meselelerde hüküm vermenin, sahabe arasında faziletten ve onlar arasındaki ihtilaflardan bahsetmenin²¹, Kur'ân'ın mahluk mu, gayr-i mahlûk mu olduğunu tartışmanın... bugün için insanlara hiçbir faydası yoktur.

¹⁵ ed-Desûkî, a.g.e., 357-8.

¹⁶ Han, a.g.e., 68.

¹⁷ ed-Desûkî, a.g.e., 358.

¹⁸ Bkz. Han, a.g.e., 69-70.

¹⁹ ed-Desûkî, a.g.e., 358.

²⁰ ed-Desûkî, a.g.e., 358-9.

²¹ ed-Desûkî, a.g.e., 359.

Bize göre, bu yenileşme yapılırken, teknolojik bilimlerin yanında, özellikle çağımızın en önemli sosyal bilimleri olan Psikoloji ve Sosyoloji'den Kelâm ilmi azami ölçüde istifade etmelidir Çünkü insan, maddî yöne sahip bir varlık olduğu kadar, ruhî ve toplumsal yöne de sahip bir varlıktır. Bugün teknolojik gelişmelerin zirvesinde olduğumuz çağımızda, maddenin insanı doyurmadığı, manevî yönden boşlukta olan insanlara, zenginliklerinin ve mallarının mutluluk sağlamadığı bir gerçektir. Bu da gösteriyor ki, insanların dine ve dini inançlara olan ihtiyacı daha da artmaktadır. Onların bu ihtiyaçlarını en iyi şekilde tedarik etmek Kelâm ilminin görevi olduğuna göre, Kelâm kendisini bu insanların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yenilemelidir. Bu yapıldığı takdirde, Kelâm'ın dün olduğu gibi bugün de işlevini yitirmediği ortaya çıkacaktır.

Sonuç olarak Kelâm ilmi, eski kelâmcıların görüşlerinden bugün için elverişli olanları almalı, yeni bilimsel gelişmelerden de istifade ederek kendisini yenilemeli ve böylece işlevselliğini sürdürmelidir. □